

Danuta Bogdan

"Grotkowski auf Sauerbaum. Chronik einer ermländischen Familie", Artur Andreas Tiedman, "Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands" Beiheft 9, 1990 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 230-232

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

aby nie oglądając się na swego kuzyna, margrabiego Jana, przystąpił do zawartego układu pomiędzy protestantami a Francją. Władca Prus Książęcych nie zdecydował się jednakże na ten krok.

Nieufność księcia Albrechta pruskiego do księcia Maurycego wynikała być może nie tylko z faktu, że ten ostatni będąc protestantem opowiedział się podczas wojny pomiędzy protestantami a katolickim cesarzem Karolem V po stronie cesarza, ale również z tego powodu, że obaj należeli już do różnych pokoleń. Albrecht należał do pierwszej generacji książąt protestanckich, która opowiedziała się po stronie reformacji i dla której sprawy religii były nie mniej ważne niż sprawy ich państw. Natomiast książę Maurycy należał do pokolenia następnego, dla którego kwestie religijne nie były kwestiami najwyższej wagi. Dla Maurycego liczył się przede wszystkim interes jego państwa, sukces polityczny, a nie wyznanie. Zarzucano mu, że bardziej troszczy się o powiększenie swej władzy niż o dobro protestantyzmu. Rzeczywiście, gdy przyszło Maurycemu wybierać pomiędzy władzą a moralnością, opowiedział się po stronie władzy, tytułu elektorskiego i powiększenia terytorialnego swego księstwa. Z drugiej jednak strony, czy bez niego i jego działalności doszłoby do zawarcia układu w Passawie (1552) i pokoju religijnego w Augsburgu (1555)? Wydaje się, że nie.

Jacek Wijaczka

Artur Andreas Tiedman, *Grotkowski auf Sauerbaum. Chronik einer ermländischen Familie, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands Beiheft 9, Münster 1990.*

Badania nad genealogią rodów warmińskich, zapoczątkowane przez historyków niemieckich: Paula Anhuta¹ i Johannesą Gallandiego² nie znajdowały jak dotąd kontynuatorów. Stanowi to poważną lukę w badaniach nad społeczną historią biskupstwa warmińskiego, a zwłaszcza nad fenomenem stanu szlacheckiego na Warmii, który choć nie posiadał aspiracji politycznych, to jednak stanowił aktywny czynnik obradującego tu przez kilka stuleci lokalnego sejmiku. Z tym większą uwagą odnotować należy pojawienie się wśród tomów ZGAE specjalnego zeszytu poświęconego szlacheckiej rodzinie Grotkowskich, którzy na początku XVI w. osiedlili się na Warmii we wsi Sauerbaum (Zerbuń). Genealogię rodziny Grotkowskich opracował wstępnie P. Anhut, jednak artykułu tego nie znajdujemy w bibliografii³.

Historia tej rodziny na terenie biskupstwa warmińskiego rozpoczyna się w roku 1528 wraz z zapisaniem przez biskupa Mikołaja Ferbera 66 łanów czterem braciom przybyłym z Mazowsza: Jakubowi, Mikołajowi, Ambrożemu i Hieronimowi. Dobra w Sauerbaum (Zerbuń) nadane im zostały na mało korzystnym prawie magdeburskim. Autor słusznie zauważył, iż licznie przybywająca na Warmię szlachta mazowiecka przechodziła pod silną władzę zwierzchnią tutejszych panów krajowych: biskupa i kapituły fromborskiej. Wśród władz krajowych biskupstwa błędnie wymienia się w pracy również kapitułę dobromiejską, która była wyłącznie kapitułą kolegiaty dobromiejskiej (s. 20). Silna władza biskupa i kapituły wiązała się z kolei ze specyficznym statusem prawnym Warmii, której ustroj wykształcił się jeszcze w okresie państwa krzyżackiego i trwał przez wieki w nie

1 W latach 1910—1913 na łamach „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (dalej: ZGAE) ukazało się około piętnastu artykułów przyczynkarskich pióra Anhuta na temat genealogii rodzin warmińskich: Bartschów, Cichowskich, Creytzów, Felden-Wypczyńskich, Hanmannów, Kromerów, Quosów, Melitzów, Strachowskich itd.

2 J. Gallandi, *Vasallenfamilien und ihre Wappen*, ZGAE, 1916, Bd. 19, ss. 535—580.

3 P. Anhut, *Die Familie v. Gratoski in Sauerbaum*, ZGAE, 1911—1913, Bd. 18, ss. 216—222.

zmienionym kształcie, zbliżonym do ustroju księstw duchownych Rzeszy. We wstępnych rozważaniach Autora zabrakło choćby krótkiego szkicu na ten temat⁴.

Przywilej nadania w 1528 r. gruntów Sauerbaum (Zerbuń) przybyszom z Mazowsza znany jest wyłącznie z odpisu z 1717 r., sporządzonego na polecenie biskupa Teodora Potockiego; odnowiony został ponownie w 1772 r. wraz z przejściem Warmii pod panowanie Prus. W późniejszych dokumentach występuje nowa forma nazwiska — „Gratofski”, co mogło wynikać z faktu, że pisarz był pochodzenia niemieckiego, a w oryginale brakowało nazwiska. Autor zestawiał w pracy występujące w źródłach formy nazwiska rodowego (s. 31) od Gratowski — Gratofski, poprzez Grotkowski — Gratkowski, a nawet Grołowski czy Gradowski.

Pierwszym dokumentem, który bezpośrednio odnosił się do właścicieli Sauerbaum(Zerbuń), jest odnaleziona przez autora kopia testamentu „Mertena von Sorobom”. Odkrycie to jest tym cenniejsze, że testamenty szlachty warmińskiej to ogromna rzadkość wśród archiwaliów⁵. Z testamentu wystawionego w Lidzbarku 19 lipca 1576 r. wynika, iż po bezpotomnej śmierci Marcina grunty po nim przyjął brat, Andrzej Grotkowski.

Także z 1576 r. pochodzi spis szlachty warmińskiej „ermländischen Vasallenliste”, gdzie wśród trzynastu szlachciców z komornictwa jeziorańskiego wymieniony został „Andreas Gratofsky” jako współwłaściciel, oprócz Daniela Opakowskiego, gruntów Sauerbaum. W pracy figuruje błędna data spisu — rok 1578 zamiast 1576 (s. 30, 31)⁶.

Zastanawiający jest fakt nieobecności nazwiska Grotkowskich w spisie warmińskich służb wojskowych „Musterzettel” z 1587 r. Wśród szlachciców z Sauerbaum (Zerbuń) figurują już tylko Daniel Opalewski i Chmielewski, wystawiający łącznie jedną służbę zbrojną⁷. Być może, jak sugeruje Autor, Chmielewski herbu Ogończyk przejął łany Marcina Grotkowskiego.

Genealogia rodu Grotkowskich dla wieku XVII jest niezwykle trudna do odtworzenia z powodu braku źródeł, zniszczonych w okresie wojen szwedzkich (ss. 60—67). Jednak już z końca wieku XVII i początku XVIII pochodzą księgi kościelne, a wśród nich z 1694 r. księga zgonów sąsiadującego z Zerbuniem Biesowa (Gross Bösau), w której odnotowane zostały liczne nazwiska rodziny Grotkowskich. Innym ważnym dokumentem dla tego okresu jest wydany drukiem protokół rewizji łanów komornictw biskupich z 1702 r.⁸ Wynika z niego, iż około 1690/1700 r. mieszkało w Sauerbaum (Zerbuń) sześć rodzin, którym odpowiadało sześć nadziałów ziemi, w poprzednim zaś stuleciu na gruntach tych gospodarowało tylko pięć rodzin. Wśród właścicieli gruntów w wieku XVIII znajdujemy przedstawicieli następujących rodzin: Oppenkowskich, Grotkowskich, Knobelsdorffów, Falków, Hoffmanów, Koszcieszów.

Oddzielny rozdział pracy poświęcony został dokumentom z wieku XVIII, dotyczącym głównie transakcji kupna i sprzedaży gruntów Sauerbaum (Zerbuń). Autor przytacza je w pełnym brzmieniu. Wynika z nich, iż dobra te miały status prawny zbliżony do dóbr lennych, czyli lokowanych na prawie magdeburskim prostym, równoważnym z prawem pruskim. Były one dziedziczone wyłącznie przez synów, nie ulegały w ten sposób podziałom⁹.

4 B. Leśnodorski, *Dominium warmińskie (1243—1569)*, Poznań 1949.

5 W. Polak, *Testament Jana Szlungi, olsztyńskiego strażnika leśnego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1989, nr 4, ss. 73—83.

6 Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie, A 2, k. 339—340.

7 A. Thiel, *Wehrverfassung und Wehrverhältnisse des alten Ermland. Musterung-Ordnung und Musterzettel desselbe v. J. 1587*, ZGAE, 1878, Bd. 6, s. 217.

8 *Monumenta Historiae Warmiensis, Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, Bd. 10, 1931, s. 48.

9 A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243—1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 190 i n.

W roku 1746, z powodu zadłużenia majątku Sauerbaum (Zerbuń), biskup Adam Grabowski wyraził zgodę, by po bezpotomnej śmierci szlachcica Sebastiana Gratowskiego 7 łanów na prawie magdeburskim wróciło do dóbr stołowych biskupa. Na czas życia krewnych biskup przekazał im te dobra w użytkowanie jako dobra gracialne.

W poszukiwaniu powiązań genealogicznych Autor dokonał zestawienia osób o nazwisku Grotkowski, zamieszkujących nie tylko na terenie Warmii i Prus Królewskich w XIV—XV w. (ss. 39—46). I tak, Johann Grotkaw z miejscowości Grottkau na Śląsku znany był w latach 1398—1404 jako ławnik toruński, Nickel Grotkau w 1592 r. był starostą Sztumu, Adalbert Grotkowski w 1595 r. był sołtysiem wsi Wiewiórken koło Grudziądza, Steffan von Grotkau członkiem Związku Pruskiego.

Autor próbował też zlokalizować miejscowość na Mazowszu, z której mogli wywodzić się Grotkowscy. Jednak poszukiwania w Archiwum Państwowym w Płocku oraz płockim Archiwum Diecezjalnym nie dały pozytywnych rezultatów, stąd trzy wymienione w pracy miejscowości o nazwie Grotkowo (Gródkowo) nie mają potwierdzenia źródłowego ss. 39—46.

Na zakończenie stwierdzić trzeba, iż we wstępnej części pracy zabrakło przedstawienia zagadnień dotyczących ustroju agrarnego i stanowego Warmii, znalazły się natomiast rozdziały, których obecność nie wydaje się uzasadniona, np. *Wojna szwedzko-polska na Warmii* czy *Pewien dokument z XX wieku*. W bibliografii brakuje literatury polskiej. Rozdział dotyczący szlachty polskiej (ss. 20—22) oparty został wyłącznie na pracach Emiliana von Żarnickiego-Szeligi, wydanych na początku tego stulecia. Dlatego za najcenniejszą część pracy uznać należy szczegółowe tablice genealogiczne szlachty o nazwisku: Grotkowski, von Gratowski, von Gradowski (ss. 107—168), a także rodzin z nimi spokrewnionych: Otterskich, Gotzławskich, Wandkowskich, Tranckwitzów (ss. 169—177). Ważnym uzupełnieniem zestawień są tablice herbów Grotkowskich i spokrewnionych z nimi rodzin. Autorowi udało się ustalić dość istotny fakt, a mianowicie to, że matka biskupa Fabiana Luzjańskiego, Barbara Kościelecka, i Grotkowscy z Mazowsza mieli wspólny herb — „Ogończyk”. W tamtych czasach oznaczało to bliskie pokrewieństwo, możliwe nawet, że Grotkowski był bratem ojca biskupa Fabiana ze strony matki.

Przykład rodziny Grotkowskich ukazuje proces stopniowego ubożenia szlachty warmińskiej, która przechodziła od stanu szlacheckiego do stanu wolnych (w 1768 r. wdowa po kupcu Johanie Schachcie wyszła za mąż za Petrusa Gratowskiego „Libertini ex Sauerbaum”). Gospodarując na kilkułanowych gospodarstwach, obciążeni licznymi obowiązkami na rzecz biskupa, żyli wolni faktycznie jak chłopci, aspirując jednak do urzędów wiejskich: sołtysa i ławnika.

Danuta Bogdan

Ian Kershaw, *Ideologe und Propagandist. Hitler im Lichte seiner Reden, Schriften und Anordnungen 1925—1928*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1992, Jg. 40, H. 2, ss. 263—271.

Wydane z inicjatywy monachijskiego Institut für Zeitgeschichte, wspólnie z G. K. Sauer-Verlag, dwa pierwsze tomy mów, pism i rozporządzeń Hitlera z lat 1925—1928¹ wzbudziły ogromne zainteresowanie wśród badaczy dziejów partii hitlerowskiej, wyrażające się w licznych recenzjach i komentarzach. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują

¹ Hitler, *Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933*, Bd. 1: *Die Wiedergründung der NSDAP, Februar 1925 — Juni 1926*, hrsg. und kommentiert von C. Vollnhals; Bd. 2: *Vom Weimarer Parteitag bis zur Reichstagswahl. Juli 1926—Mai 1928*, hrsg. und kommentiert von B. Dusik, München — London — New York — Paris 1992.